

УДК 615.851.5:7]:616.831-053.5
DOI 10.31654/2663-4302-2020-PP-3-105-110

Черненко Т. В.

старший викладач кафедри дошкільної освіти Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, аспірантка кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова
ORCID 0000-0002-0591-5352

Цимбалюк А. О.

студентка I курсу магістратури кафедри ортопедагогіки, ортопсихології та реабілітології факультету спеціальної та інклюзивної освіти Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова

АРТ-ТЕРАПІЯ У ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ РЕАБІЛІТАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З ДИТЯЧИМ ЦЕРЕБРАЛЬНИМ ПАРАЛІЧЕМ

У даній статті проведено теоретичний аналіз використання засобів арт-терапії у реабілітації дітей з дитячим церебральним паралічем у сучасній психолого-педагогічній літературі. Наукове дослідження розкриває особливості впливу арт-терапії на психолого-педагогічну реабілітацію дітей молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем, ефективність застосування арт-терапії в реабілітації дітей зазначеної категорії. Зазначаємо, що застосування арт-терапії призводить до більш ефективного відновлення координаційних здібностей, дрібної моторики, сприяє поліпшенню психоемоційного статусу дітей з дитячим церебральним паралічем.

Ключові слова: арт-терапія, діти молодшого шкільного віку, дитячий церебральний параліч, реабілітація, тривожність, дрібна моторика.

Актуальність теми дослідження. Проблема реабілітації дітей з обмеженнями життєдіяльності наразі є особливо актуальною, оскільки в Україні відмічається щорічне зростання кількості дітей із порушеннями психофізичного розвитку. Діти із порушенням функції опорно-рухового апарату вже кілька десятиліть являються об'єктом пильної уваги спеціальних психологів, педагогів. Актуальним є те, що в житті дітей із дитячим церебральним паралічем поряд з руховими порушеннями спостерігаються емоційно-особистісні проблеми і труднощі соціалізації, тому особливого значення для них набуває процес творчості, до якого діти залучаються в процесі арт-терапії. На нашу думку, використання арт-терапії в умовах сучасного реформування освіти в Україні, а особливо з упровадженням інклюзивного навчання являється важливим чинником, що сприятиме психолого-педагогічній реабілітації дітей молодшого шкільного віку із дитячим церебральним паралічем. Адже саме у молодшому шкільному віці розпочинається активний розвиток навчальної діяльності, закладаються світоглядні основи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом декількох десятиліть розробляються і успішно застосовуються на практиці різні напрямки психолого-педагогічної допомоги дітям із порушенням функцій опорно-рухового апарату. Вченими М. Іппалітовою, Е. Мастоюковою, Е. Архіповою та іншими обґрунтовано важливість і необхідність застосування спеціального навчання і виховання дітей із церебральним паралічем з перших місяців життя [6, с. 192]. Проблемам впливу арт-терапії на психолого-педагогічну реабілітацію дітей молодшого віку присвячені праці науковців А. Герасимчук, О. Деркач, С. Дутки, І. Сурикова. Л. Лебедева наголошує на необхідності використання арт-терапії в освітньому процесі.

Виклад основного матеріалу. Термін "дитячий церебральний параліч" об'єднує ряд синдромів, що виникають у зв'язку з ураженням головного мозку. Характерною особливістю дитячого церебрального паралічу є різноманітні рухові

порушення, що часто поєднуються з різними розладами мовлення та психічного розвитку. Одним із засобів психолого-педагогічної реабілітації, що сприяє нормалізації психічних функцій, поліпшенню дрібної моторики і психоемоційного стану дітей із дитячим церебральним паралічем є арт-терапія.

Термін "арт-терапія" був уведений у 30-і роки ХХ століття британським лікарем і художником Адріаном Хіллом. Він звернув увагу на той факт, що заняття творчістю допомагають хворим легше і швидше видужувати. При цьому діти відволікаються від своїх проблем і переживань [9, с. 40].

Вже як самостійна практична діяльність, арт-терапія почала існувати в 40–50-х роках. Як вважають С. Дутка, І. Суриков, арт-терапія для дітей з дитячим церебральним паралічем надає можливість програвати, переживати, усвідомлювати будь-яку проблему найбільш зручним для їх психіки способом, дозволяючи "глибоко занурюватися" у проблему. Відновлення порушених функцій відбувається шляхом формування взаємозв'язків між роботою дрібної мускулатури і нервовими центрами, які відповідають за психічні і рухові функції.

Мета статті полягає у визначенні ролі арт-терапії у психолого-педагогічній реабілітації дітей молодшого шкільного віку із дитячим церебральним паралічем.

Виклад основного матеріалу. Багато дослідників вважають, що досить потужним чинником для розвитку рухової діяльності може стати потреба дитини в самовираженні, самоствердженні, для реалізації якої діти широко використовують творчість. Тому серед сучасних можливостей удосконалення реабілітаційних технологій особлива увага приділяється арт-терапії [3, с. 120].

Арт-терапія сучасна, не медикаментозна методика діагностики і лікування різних захворювань, застосовується для вільного вираження поглядів дітей при допомозі різних видів творчості. При цьому слід зауважити, що важливим є сам акт творення, а не його плоди. Діти володіють цим процесом досконало, тому що в силу власних вікових особливостей вони ще не здатні контролювати свої афекти і не замислюються над кінцевим результатом, вони використовують творчий процес для самопізнання і пізнання світу. Тому в творчості кожної дитини відображається те, що його хвилює і мотивує [2, с. 100].

Таким чином, використання арт-терапії в реабілітації дітей молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем має багато позитивних сторін. Ця методика у психолого-педагогічній реабілітації в першу чергу допомагає встановити контакт з дитиною, що є дуже важливим для подальшого здійснення спеціального навчання і виховання. Саме арт-терапія, безперечно, викликає у дітей із дитячим церебральним паралічем нові позитивні переживання, сприяє соціалізації, викликає задоволення, мотивує до навчальної діяльності. Заняття мистецтвом дає дітям можливість самовираження, підвищує самооцінку, упевненість у власних силах і можливостях, сприяє розвитку творчих здібностей. Відбувається розвиток комунікативних навичок у дітей, з'являється можливість корекції негативних емоційних станів, стабілізується загальний психічний стан, розвивається дрібна моторика і поліпшується працездатність.

Діти молодшого шкільного віку із дитячим церебральним паралічем соціально дезадаптовані і відчувають брак спілкування. Арт-терапія дає їм можливість більш активно і самостійно брати участь у житті суспільства. Ця методика в основному використовує невербальне спілкування, що дуже важливо для дітей, яким складно висловити власні думки словами. Крім того, в більш ранньому віці, – усунення дезадаптації, негативного емоційного фону, реактивних станів за допомогою арт-терапії, створюють сприятливі передумови для розвитку мовлення.

Наразі існує велика кількість технологій, застосовуваних фахівцями і батьками в процесі реабілітації. Успіх їх застосування багато в чому залежить від раннього початку і кваліфікованого проведення всієї роботи. Високий рівень реабілітації дітей молодшого шкільного віку із дитячим церебральним паралічем можливий лише за організації комплексної медико-психолого-педагогічної допомоги. При цьому значні зусилля фахівців необхідно сконцентрувати на соціальній реабілітації дітей.

Емоції дітей молодшого шкільного віку з дитячим церебральним паралічем якісно відрізняються від емоцій дітей з типовим розвитком. Ці діти внаслідок своєї

рухової неспроможності, відрізняються підвищеною схильністю відчувати занепокоєння, мають низький поріг виникнення реакції тривоги, відчувають постійну напругу, сприймають загрозу своєму "Я" в різних ситуаціях і реагують на них посиленням стану тривоги. Тривожність, часто набуває патологічного характеру. Цьому сприяє хронічний стан конфлікту між розбіжністю можливостей самої дитини і його очікуваннями. Порушення, які наявні у дітей визначають їх неуспішність практично у всіх життєвих сферах. Тому багато психологічних потреб залишаються нереалізованими. Сукупність даних обставин і призводить до підвищеного рівня тривоги і занепокоєння. Тривожність, у свою чергу, веде до агресивності, страхів, боязкості, а в деяких випадках до апатії та байдужості.

Незважаючи на рухові розлади і порушення просторового сприймання, діти із дитячим церебральним паралічем охоче займаються арт-терапією. Ця діяльність найбільш доступна для них. Дитина отримує можливість висловити у творчості свій внутрішній світ, думки, настрої, мрії. Існує безліч різних видів арт-терапії, але вважаємо за доцільне зупинитися на впливі ізотерапії, пісочної терапії, казкотерапії, музикотерапії та ігротерапії на психічний і фізичний розвиток дітей молодшого шкільного віку із дитячим церебральним паралічем.

Найпоширеніший вид арт-терапії – ізотерапія. Під час цієї терапії здійснюється лікувальний вплив, а психокорекція відбувається за допомогою образотворчої діяльності. Даний вид терапії проходить із застосуванням багатьох художніх матеріалів – фактурного паперу, воскової крейди, фарб і пензлів, вугілля, глини, солоного тіста, пластиліну, пастелі, олівців, ватних паличок та інше. Наприклад, ліплення пластиліном дозволяє не тільки втілювати в ігровій формі дитячі фантазії, але і також активізує роботу різних механізмів центральної нервової системи. Зазначимо, що терапія малюванням дозволяє зрозуміти і відчути самого себе, навчитися вільно висловлювати власні думки і почуття. Використання ізотерапії у корекційно-розвитковій діяльності допомагає вирішувати такі завдання:

- розвиває чуттєво-рухову та зорово-моторну координації тому, що сам процес малювання вимагає узгодженої участі багатьох психічних функцій;
- формує мотиваційну сторону продуктивної діяльності дітей;
- сприяє вирішенню емоційних проблем (страхи, невпевненість у собі, тривожність);
- знижує психічне напруження та м'язові затиски;
- сприяє розвитку творчих здібностей;
- забезпечує розвиток довільної уваги, уяви, мовлення та комунікації;
- сприяє встановленню взаємозв'язку між півкулями головного мозку;
- розвиває дрібну моторику і тактильну чутливість.

У ході застосування пісочної терапії поєднуються невербальна форма психокорекції, де основний акцент робиться на творчому самовираженні дитини (композиції з фігурок) і вербальна форма (розповідь про готову роботу). На нашу думку, цей метод допомагає пропрацювати психотравмуючі ситуації на символічному рівні, змінити ставлення дитини до себе, до свого минулого, сьогодення та майбутнього. Пісочна терапія цілком діє на дітей з порушеним м'язовим тонусом, адже пісок це медитативний, релаксуючий матеріал. Протягом години роботи з піском стабілізуються значні емоційні та фізичні процеси. І, крім того, відбувається розвиток чуттєвого сприймання світу. Дитина здобуває необхідний їй досвід спілкування. У цьому контексті звертаємо увагу на те, що використання прийомів пісочної терапії у психолого-педагогічній реабілітації для дітей молодшого шкільного віку означеної нозології, сприяє вирішенню наступних корекційно-розвиткових завдань:

- сприяє розвитку кистьового захоплення;
- розвиває тактильну чутливість і силу рук;
- розвиває зорово-моторну координацію, рухову пам'ять, швидкість і темп рухів;
- узгоджує рухи обох рук;
- стимулює до пізнавальної активності.

При роботі з дітьми даної категорії, доступним методом є казкотерапія. Казки допомагають сприймати світ як цілісне явище, дають можливість мріяти і тим самим

розширювати свідомість, покращуючи взаємодію з навколишньою дійсністю. Читання казок активізує творчий потенціал, викликає позитивні емоції і дозволяє "достукатися" до кожної дитини. Казки дають можливість проводити захоплюючі заняття з дітьми, у яких різний рівень розвитку мовлення та інтелектуальних здібностей. Занурення в казку знижує рівень тривоги, агресивності, допомагає відновити сили. Під час прослуховування казки нервова система перебуває в особливому стані, у ході якого відбувається несвідоме опрацювання власних проблем дитини. Внутрішній світ відновлюється і гармонізується. Казкотерапія для дітей з дитячим церебральним паралічем є найбільш продуктивною у розвитку адаптивних механізмів у навколишньому світі. Варіантів роботи з казкою безліч, але ми переконані, що корисними будуть заняття, під час яких діти, у міру власних можливостей, беруть активну участь. Наприклад, за допомогою дорослого або самостійно можуть придумати закінчення твору або по особливому, на власний розсуд, вирішити казкові завдання, скласти свою історію ("Казка про моє життя", "Я у країні чудес", "Лялькова історія", "Райдужний чоловічок" та інші).

Музикотерапія – метод психокорекційного впливу, заснований на можливостях впливати звуками, мелодіями для відновлення рівноваги емоційно-вольового, інтелектуального, особистісного розвитку та покращення фізичного стану дітей. Музика сприяє розвитку творчості і фантазії. Мелодія підвищує інтерес до навколишнього світу, сприяє розвитку культури дитини. Залежно від активності дітей молодшого шкільного віку із дитячим церебральним паралічем, ступеня їх участі в музично-творчому процесі і поставлених завдань, музикотерапія може бути представлена в активній формі, коли діти активно висловлюють себе в музиці (імпровізують голосом, використовують музичні інструменти), і пасивній формі, коли їм пропонують тільки прослухати музику. Музичні твори можуть використовуватися як ізольовано в якості основного і провідного чинника впливу, так і в якості доповнення інших корекційних прийомів для посилення їх впливу і підвищення ефективності.

Ігротерапія – це метод корекції за допомогою гри. Не секрет, що дітям, які мають діагноз дитячий церебральний параліч часто важко підібрати слова, щоб висловити власну думку, відчуття чи почуття, сказати про свої таємні бажання або страхи, а буває і зовсім неможливо говорити. У такому випадку можна запропонувати пограти разом. Гра і творчі заняття допоможуть дорослим розпізнати дитину набагато краще, і тоді те, про що вона мовчить або навіть не усвідомлює, можна побачити у вільній дитячій грі.

За допомогою гри між учасниками виникають близькі стосунки, знижується напруженість і підвищується самооцінка. Граючись, діти відчувають задоволення і почувають себе вільними. Вони не бояться помилитися або зробити щось неправильно. Діти стають більш упевненими в різних ситуаціях спілкування. Ігрову терапію можна охарактеризувати як почуття, думки і бажання дітей, що проєктуються на іграшки та інші предмети. Це своєрідний спосіб дослідження минулого досвіду з можливістю тримати безпечну дистанцію з реальністю.

Висновки. На основі аналізу наукової літератури зроблено висновки, що використання арт-терапії у психолого-педагогічній реабілітації дітей молодшого шкільного віку із дитячим церебральним паралічем має позитивний вплив на стан центральної нервової системи, що проявляється у поліпшенні координаційних здібностей, зниженні рівня тривожності; збільшить рухову активність дрібної моторики та підвищить рівень соціалізації дітей. Завдяки використанню та комплексному поєднанню методів арт-терапії, можлива корекція психоемоційної сфери, емоційного стану дітей та розвиток позитивних особистісних якостей (упевненості у собі, незалежності, активності). Арт-терапія має величезну кількість позитивних сторін, впливаючи на дитину м'яко і непомітно. До того ж творчість уміє розвивати і зцілювати внутрішній світ дитини.

Для подальшого дослідження комплексного впливу складових арт-терапії варто з'ясувати необхідність організаційно-методичних, педагогічних умов, що ефективно сприятимуть виробленню особистісного "Я", розширенню соціальних контактів, розвитку просторових уявлень та стимуляції рухової активності дітей молодшого шкільного віку у закладах інклюзивної освіти.

Література

1. Вознесенська О. І. Особливості арт-терапії як методу. *Психолог*. 2005. № 10. С. 5–8.
2. Дутка С. В. Арт-терапевтические занятия для детей с ДЦП. Одесса: Просвещение, 2007. 100 с.
3. Суриков И. А. Арт-терапия как вид психологической коррекции детей с детским церебральным параличом. Москва: Медицина, 2000. 120 с.
4. Киселева М. В. Арт-терапия в работе с детьми: руководство для детских психологов, педагогов, врачей и специалистов, работающих с детьми. Санкт-Петербург: Речь, 2018. 160 с.
5. Копытин А. И. Системная арт-терапия: теоретическое обоснование, методология применения, лечебно-реабилитационные и дестигматизирующие эффекты: автореф. дисс. ... докт. мед. наук: 19.00.04. Санкт-Петербург, 2010. 28 с.
6. Левченко И. Ю., Приходько О. Г. Технологии обучения и воспитания детей с нарушениями опорно-двигательного аппарата: учеб. пособие для студ. сред. пед. учеб. заведений. Москва: Издательский центр "Академия", 2001. 192 с.
7. Мамічева О. В. Діагностика та корекція порушень психофізичного розвитку дітей: навчально-методичний посібник зі спеціальної психології. Слов'янськ: Вид-во Б. І. Маторіна, 2017. 256 с.
8. Омельченко І. М. Казки – нев'янучі духовні квіти народу. Комплексна казкотерапевтична програма. Полтава: ПДПУ, 2005. 54 с.
9. Осипова А. А. Общая психокоррекция: учебное пособие для студентов вузов. Москва: ТЦ Сфера, 2004. 40 с.

References

1. Voznesenska, O. I. (2005). Osoblyvosti art-terapii yak metodu [Features of art therapy as a method]. *Psykholog – Psychologist*. 10. 5–8. [in Ukrainian].
 2. Dutka, S. V. (2007) *Art-terapevtycheskye zaniatyia dlia detei s DTsP* [Art therapy classes for children with cerebral palsy]. Odessa: Prosveshchenye [in Ukrainian].
 3. Surykov, Y. A. (2000). *Art-terapiya kak vyd psykhologicheskoi korrektsyy detei s detskim tserebralnym paralychom* [Art therapy as a type of psychological correction for children with infantile cerebral palsy]. Moskva: Medytsyna [in Russian].
 4. Kyseleva, M. V. (2018). *Art-terapiya v rabote s detmy: rukovodstvo dlia detskykh psykhologov, pedahohov, vrachei y spetsyalystov, rabotaiushchykh s detmy* [Art therapy in working with children: a guide for child psychologists, educators, doctors and professionals working with children]. Sankt-Peterburh: Rech [in Russian].
 5. Kopytyn, A. Y. (2010). Systemnaia art-terapiya: teoretycheskoe obosnovanye, metodolohyia prymeneniyia, lechebno-reabylytatsyonnye y destyhmazyzyruishchye efekty [Systemic art therapy: theoretical justification, methodology of application, treatment and rehabilitation and destigmatizing effects]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Sankt-Peterburh [in Russian].
 6. Levchenko, Y. Yu. & Prykhodko, O. H. (2001). *Tekhnolohyy obuchenya y vospytanyia detei s narushenyamy oporno-dvyhatelnoho apparata* [Technologies of teaching and upbringing of children with musculoskeletal disorders]. Moskva: Akademyia [in Russian].
 7. Mamicheva, O. V. (2017) *Diahnostyka ta korektsiia porushen psykhofizychnoho rozvytku ditei* [Diagnostics and correction of the breakdown of psychophysical development of children]. Sloviansk: Vyd-vo B. I. Matorina [in Ukrainian].
 8. Omelchenko, I. M. (2005) *Kazky – nev'ianuchi dukhovni kvity narodu. Kompleksna kazkoterapevtychna prohrama* [Cossacks are unfortunate spiritual questions to the people. Complex kazkoterapevtychesky program]. Poltava: PDPU [in Ukrainian].
 9. Osypova, A. A. (2004). *Obshchaia psykhokorreksyia* [General psychocorrection]. Moskva: TTs Sfera [in Russian].
-
-

Chernenko T.

head teacher of the department of preschool education Mykola Gogol Nizhyn State University, postgraduate of the Department for Orthopedagogy, Orthopsychology and Rehabilitation of Faculty of Special and Inclusive Education of Dragomanov National Pedagogical University

Tsymbaliuk A.

1st year master's student of the Department for Orthopedagogy, Orthopsychology and Rehabilitation of Faculty of Special and Inclusive Education of Dragomanov National Pedagogical University.

ART THERAPY IN PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL REHABILITATION OF CHILDREN OF PRIMARY SCHOOL AGE WITH CHILD CEREBRAL PALSY

This article provides a theoretical analysis of the use of art therapy in the rehabilitation of children with cerebral palsy in the modern psychological and pedagogical literature. Children with cerebral palsy, along with motor disorders have emotional and personal problems and difficulties in socialization. The creative process in which children are involved in the process of art therapy is of particular importance.

The use of art therapy in the context of education reform in Ukraine, and especially with the introduction of inclusive education is an important factor that will contribute to the psychological and pedagogical rehabilitation of primary school children with cerebral palsy.

The most common types of art therapy: isotherapy (therapeutic effect, and psycho-correction is through art); music therapy (a method of psychocorrectional influence of sounds, melodies to restore the balance of emotional, volitional, intellectual, personal development and improve the physical condition of children. Music promotes the development of creativity and imagination), game therapy (method of correction by means of a game. By means of the game between participants there are close relations, tension decreases, and self-estimation raises), fairy tale therapy (reading fairy tales activates creative potential, evokes positive emotions, expands consciousness, improves interaction with the surrounding reality).

Scientific research reveals the features of the influence of art therapy on the psychological and pedagogical rehabilitation of children of primary school age with cerebral palsy, the effectiveness of art therapy in the rehabilitation of children of this category. We note that the use of art therapy leads to more effective restoration of coordination skills, fine motor skills, improves the psycho-emotional status of children with cerebral palsy. The use of art therapy in the psychological and pedagogical rehabilitation of children of primary school age with cerebral palsy has a positive effect on the state of the central nervous system. Art therapy has many positive aspects – it affects the child gently and imperceptibly. Creativity develops and heals the inner world of the child. There is a correction of the psycho-emotional sphere, the emotional state of children, and the development of positive personal qualities (self-confidence, independence, activity).

Key words: art therapy, children of primary school age, cerebral palsy, rehabilitation, anxiety, fine motor skills.